

Den multifunktionelle udvikling af landskabet fortsætter

I krydsfeltet mellem landbrugsudvikling og 'urbanisering' er der både ændringstendenser og forvaltningsudfordringer. Artiklen præsenterer udvalgte resultater fra en ny undersøgelse om arealanvendelsen i tre jyske landbrugsområder

■ TEKST: JØRGEN PRIMDAHL, JENS PETER VESTERAGER, LONE SØDERKVIST KRISTENSEN, HENRIK VEJRE OG PETER STUBKJÆR ANDERSEN, SKOV & LANDSKAB, KØBENHAVNS UNIVERSITET

Danske landskaber er helt overvejende jordbrugslandskaber, hvis dynamik og forandring er påvirket af strukturudviklingen i landbruget. Efterkrigstidens koncentration, specialisering og intensivering af landbrugsproduktionen har sat tydelige aftryk på jordbrugslandskaber overalt i landet, og landmanden som producent har traditionelt udgjort en central målgruppe for den offentlige planlægning og forvaltning i det åbne land.

Der er imidlertid også andre drivkræfter på spil, når vi taler om aktuelle forandringer i landskabet. Friluftsliv i forskellige former, bosætning samt almindelig interesse for natur og landskab påvirker ligeledes udviklingen i jordbrugslandskabet. Meget tyder på, at det i stigende grad er nødvendigt at udvide den centrale målgruppe for forvaltning i det åbne land til at omfatte mere end landmanden som producent.

Vi vil præsentere nogle få udvalgte resultater fra en større undersøgelse af arealanvendelse og udvikling i tre jyske landbrugsområder. Undersøgelsen blev gennemført i sommeren 2008 og er først og fremmest baseret på personlige interview med ejerne af landbrugsejendomme over 2 ha. Omkring 90 pct. af ejerne deltog i interviewene. Områderne er hhv. *Hvorslev-området* i Østjylland med overvejende morænejorder (jordtype 3 og 4), *Sdr. Omme-området* i Vestjylland med grovsandede jorder som dominerende type (jordtype 1) og *Saltum-området* i Nordjylland med finsandede og lerblandede sandjorder som de dominerede jordtyper (jord-

type 2 og 3). Undersøgelsen er en opfølgning på undersøgelser gennemført midt i 1990'erne i de tre områder (1,2).

På forhånd var det forventet, at udviklingen i ejendomsstrukturen, herunder i fordelingen mellem fuldtids- og fritidslandmænd, ville være væsentlig for en forståelse af landskabsudviklingen, herunder udyrkede elementer som hegn, vandhuller, vedvarende græsarealer samt skov og småplantninger.

Forskellige slags landmænd

Når en ejendom sættes til salg - fx når en pensioneret landmand vælger at flytte til byen - er der potentielt flere slags købere.

Først og fremmest er der fuldtidslandmanden, der køber en sådan ejendom som led i sine ønsker om at udvide. Nogle gange sker dette samtidig med, at stuehuset (og driftsbygninger) med lidt jord frastykkes og videresælges som almindelig bolig. En anden almindelig situation er, at ejendommen købes af en familie, hvor begge ægtefæller har arbejde uden for landbruget, og hvor ejendommen ønskes anvendt som bolig - ofte kombineret med en hobbybetonet interesse for landbrug og dyrehold.

Især når der er tale om mindre ejendomme, er det sidste almindeligt, men det sker undertiden også for meget store ejendomme. Selv om sidstnævnte optræder i landbrugsstatistikken som fuldtidsbrug pga. af størrelsen (beregnet som arbejdstidsforbrug), forvaltes de i virkeligheden ofte som en fritidsejendom.

Fra lignende undersøgelser i Hovedstadsregionen ved vi, at fuldtidsbrug her er reduceret voldsomt igennem de seneste årtier - ikke kun i antal, men også i forhold til andelen af det samlede areal, som fuldtidslandmændene ejer. Derimod ved vi ikke meget om, hvordan forholdet mellem fritidsbrug og fuldtidsbrug udvikler sig over tid i det almindelige landbrugsland. Vi har med andre ord begrænset viden om 'balancen' mellem landbrugets strukturudvikling i retning af færre og større brug og 'urbaniseringen' i form af fritidsbrugeres overtagelse af landbrugsejendomme.

Som det fremgår af tabel 1, udgør fritidslandmændene i de tre undersøgte områder en stigende andel af alle landmænd, mens andelen af fuldtidsbrug er faldende. Mere overraskende er det dog, at fritidsbrugernes andel af det samlede areal er stagnerende eller stigende, og det areal, som tilhører fuldtidsbrugene, er relativt lavere i 2008 sammenlignet med 1995/6. Mest tydeligt er dette tilfældet i de to områder med sandede jorder, men selv i det (store) østjyske område med gode jorder er fuldtidsbrugernes andel faldende - om end forskellene i procent er små.

Vi har også undersøgt, hvordan disse forskellige landmandstyper selv opfatter deres ejendom. Det centrale spørgsmål lød her: *Ejer du primært denne ejendom, fordi det er et godt sted at bo, eller fordi det er et godt produktionssted, eller er det en ligelig blanding af begge dele?*

Flertallet af ejerne i alle tre områder ser primært deres ejendom som bosted. Mest udtalt er det tilfældet for fritidsbrugere, mens fuldtidslandmændene i højere grad ser kombinationen af bosted og landbrugsproduktion som deres centrale ejermotiv. Tabel 2 viser ejermotivet opgjort pr. ejer på den pågældende ejendom, hvor ejeren bor. Medregner man alle ejendomme, der ejes som ejendom nr. 2 (m.fl.) - overvejende af fuldtidslandbrugere - og hvis man udregner ejers motiver pr. arealenhed, vil produktionsaspektet naturligvis fylde mere.

Det centrale i relation til denne artikels emne er imidlertid, at jordbrugslandskabet som bosted udgør en væsentlig funktion, som skal bringes med, hvis man vil forstå, hvad der konkret sker af forandringer i landskabet.

Landmandens landskabsforvaltning

Den vigtigste aktør i udviklingen af jordbrugslandskabet er landmanden med sin egen forvaltning af arealanvendelsen. Landbrugsproduktionen er uden sammenligning den vigtigste faktor, når det gælder landskabsudvikling, men der indgår imidlertid andre vigtige motiver, når landmanden træffer beslutninger om fx etablering af nye hegn og vandhuller - eller fjernelse. En del af sådanne beslutninger kan have mere med forvaltningen af ejendommen som bosted at gøre end med økonomisk drevet landbrugsproduktion.

Det er på denne baggrund, vi har undersøgt landskabsforandringer i relation til forskellige typer landmænd med fokus på forskelle i udviklingen på fuldtidslandmandens og fritidslandmandens ejendomme. Generelt er der i den undersøgte periode blevet etableret flere udyrkede elementer (hegn, vandhuller, vildtplantninger mv.), end der er blevet fjernet, hvis vi ser bort fra brak. Det betyder, at tendenserne fra først i 1990'erne (første undersøgelsesperiode) med en stigning i de udyrkede elementer er fortsat i de tre områder i den følgende periode (1995/6-2008), om end i et mindre omfang pr. år.

Ser vi på, hvad landmændene svarede på spørgsmålene om specifikke arealændringer (kortlagt under interviewet) de seneste 12-13 år, fremgår det af tabel 3 (næste side), at arealet i omdrift er faldet - mest markant på fritidsbrugernes og pensionisternes ejendomme. Der er, ifølge landmændene, således omlagt et større, samlet areal fra omdrift til vedvarende græs, skov og natur end den modsatte vej. Der er dog en usikkerhed forbundet med denne opgørelse, idet vi ikke

med sikkerhed ved, hvordan landmændene har medregnet/ikke medregnet ændringer i brakarealer.

For hegnene fremgår det videre af tabel 3, at der i alle tre områder plantes flere meter hegn, end der fjernes, hvortil kommer, at der overvejende er tale om flerrækkede hegn (mere end 90 pct.), mens knap 90 pct. af de fjernede hegn er en-rækkede. Størst relativ vækst i hegnplantningerne finder vi i det østjyske, relativt hegnfattige Hvorslev, hvor der for hele det undersøgte område årligt plantes 30 meter hegn pr. 100 ha og kun fjernes 5 meter/100 ha. Det fremgår

også af tabellen, at fritidslandmændene i alle tre områder klart er de mest aktive mht. plantning af nye hegn, hvilket indikerer - og bekræfter resultater fra tidligere undersøgelser - at hegnene ikke kun plantes af produktionsmæssige hensyn. Naturinteresse, herlighedsværdier og jagt spiller også en central rolle.

Til belysning af den samlede udvikling i udyrkede elementer har vi konstrueret to indeks, et for nye udyrkede elementer og et for fjernede udyrkede elementer. Tabel 3 viser, at der her er endnu større forskel i fuldtidslandmandens og fritidslandmandens

Tabel 1. Opdeling i landmandstyper efter beskæftigelse og udviklingen i disse typer.

Beskæftigelse ¹ ▼		Andel, landmænd, %		Andel, arealet, %	
		1995/6	2008	1995/6	2008
Fuldtidslandmand, %	Hv ²	27	15	51	49
	SO	(35)	(13) 12	(42)	(30) 32
	Sa	(35)	(22) 19	(57)	(51) 41
Deltidslandmand, %	Hv	3	6	4	8
	SO	(7)	(5) 11	(9)	(7) 14
	Sa	(2)	(1) 5	(1)	(0) 6
Fritidslandmand, %	Hv	43	53	25	26
	SO	(38)	(49) 55	(30)	(37) 39
	Sa	(33)	(46) 52	(18)	(26) 31
Pensionist, %	Hv	23	25	17	15
	SO	(17)	(19) 19	(14)	(13) 13
	Sa	(29)	(24) 23	(23)	(22) 21
Andre, %	Hv	3	1	3	2
	SO	(4)	(14) 3	(5)	(13) 3
	Sa	(2)	(7) 1	(1)	(1) 1
I alt (100 %)	Hv	426 landmænd	360 landmænd	11565 ha	10638 ha
	SO	154 landmænd	118 landmænd	4917 ha	3975 ha
	Sa	129 landmænd	81 landmænd	3101 ha	2731 ha

¹⁾ Fuldtidsmand: alder < 67 og ingen indkomst uden for landbruget.

Deltidslandmand: alder < 67 og med en indkomst uden for landbruget, som er mindre end fra landbruget.

Fritidslandmand: alder < 67 og med en indkomst uden for landbruget, som er større end fra landbruget.

Pensionist: alder > 66 eller modtager af pension.

Andre: Kommuner, amt, stat, fonde, kirke mv.

²⁾ Hv = Hvorslev-området. SO=Sdr. Omme-området (interviewene er her fra 1995 og 2008). Sa= Saltum-området.

Tallene i parentes for de to sidstnævnte områder stammer fra spørgsmål, hvor ejeren selv har defineret, hvilken type landmand han er. Disse er medtaget her for at vises forandringerne, fordi spørgsmålet med definitionen angivet under ¹⁾ ikke blev stillet i disse områder i 1995/1996.

Tabel 2. Ejernes hovedmotiv som ejer af ejendommen og landmandstyper (2008).

Ejers beskæftigelse ² ▼		Landmandens hovedmotiv til at eje landbrugsjendommen ¹ : (Andel, landmænd, %)			
		Et godt sted at bo	Et godt produktionssted	En ligelig blanding af begge dele	I alt, antal, (100 %)
Fuldtidslandmand, %	Hv ³	20	23	57	35
	SO	8	46	46	13
	Sa	13	33	53	15
Deltidslandmand, %	Hv	53	0	47	19
	SO	46	9	46	11
	Sa	25	25	50	4
Fritidslandmand, %	Hv	79	1	20	178
	SO	83	5	12	59
	Sa	72	6	22	36
Pensionist, %	Hv	64	3	33	88
	SO	48	0	52	21
	Sa	72	0	28	18
Andre, %	Hv	100	0	0	3
	SO	100	0	0	3
	Sa	100	0	0	1
I alt, %	Hv	67	4	29	323
	SO	64	9	27	107
	Sa	58	11	31	74

¹⁾ Spørgsmålet lød: Ejer du primært denne ejendom, fordi det er et godt sted at bo (1), fordi der er et godt produktionssted (2), eller er det en ligelig blanding af begge dele (3)?

²⁾ Se tabel 1 for definitioner.

³⁾ Hv = Hvorslev, SO = Sdr. Omme og Sa = Saltum.

tegrerede natur-, landskabs- og planprojekter med udgangspunkt i et lokalt borger-samarbejde*.

Som et kuriosum kan vi nævne, at vi i sommeren 2009 inviterede landmændene i Hvorslev-området til et orienteringsmøde, hvor 36 dukkede op. Da vi under den afsluttende debat om fremtiden spurgte, om det kunne være en god idé at igangsætte fælles initiativer fx i hvert sogn til forbedring af natur og landskab svarende 23 af de fremmødte 'ja', mens 5 svarede 'nej'.

Vi skal afslutningsvis præcisere, at resultaterne gælder for tre specifikke om end relativt store områder, som i statistisk forstand ikke kan generaliseres til hele landet. Vi har på den anden side ingen grund til at tro, at de viste tendenser skulle være meget anderledes de fleste andre steder. ■

Litteratur

- Kristensen, L.S. (2003): Agricultural landscapes - changes and public policies in the 1990s. A survey of farmers' landscape practice in marginal agricultural areas. Ph.d afhandling, Institut for Økonomi, Skov og Landskab, KVL.
- Primdahl, J. & H. Christensen (2002): Landskabet, landmanden og planlægningen i Bjerringbro-Hvorslev. I: O.H. Caspersen & B. Fritz-bøger (red.): Landskab, forandring og forvaltning - fem landskabsstudier fra Bjerringbro og Hvorslev. Forest and Landscape Research nr. 31, s. 132-165.

* Se det kommende nummer af Byplan, marts 2010.

landskabsforvaltning, ligesom det fremgår, at der etableres nye, udyrkede elementer i et større omfang, end der fjernes. Den sidste tendens skal i øvrigt vurderes med det forbehold, at naturværdien i eksisterende elementer, som fjernes, kan være væsentligt højere end i nyetablerede.

For snæver opfattelse af landmandens rolle

De præsenterede resultater viser, at tendenserne i tidligere undersøgelser i retning af en mere multifunktionel udvikling af landskabet fortsætter. Landskabets betydning som bosted er voksende, hvis vi ser på udviklingen i fritidsbrugernes antal og arealandel, og her til kommer mere generelle tendenser til større interesse for natur- og herlighedsværdier blandt ejerne af landbrugsejendomme.

En væsentlig del af landmændenes motiver til ændringer i landskabet kan derfor ikke forklares med ændringer i produktionen, men bør i stedet relateres til ejerens 'ejendomsforvaltning'.

På den baggrund mener vi, at både den offentlige debat om landbrug, natur og landskab og den måde, hvorpå offentlige politikker og planer tilrettelægges og implementeres, er baseret på en alt for snæver opfattelse af landmandens rolle. I begge tilfælde ses landmanden stort set alene som producent, dvs. som en der søger at optimere sin økonomiske produktion uden interesse for andre hensyn.

Sådan er virkeligheden langt fra. Både fuldtidslandmanden og naturligvis især fritidslandmanden skal også ses i rollen som ejendomsforvalter, og mange offentlige ordninger om fx plantninger, etablering af vandhuller, naturgenopretning og pleje kunne med fordel indrettes med en bredere målgruppe for øje. Gør man dét, vil vi kunne få en mere nuan-

ceret debat om landskabernes fremtid - og vi vil helt sikkert også kunne opnå nogle mere effektive politikker og planer.

Endelig er landmanden, som enhver anden, borger i samfundet og ofte et meget aktivt medlem af lokalsamfundet. Dette aspekt indgår ikke i den her beskrevne undersøgelse, men vi har på Skov & Landskab været involveret i et parallelt projekt, hvor betydningen af denne rolle har været ganske tydelig. Det blev således klart, at der ligger store muligheder for kommuner og andre offentlige aktører i at gennemføre in-

Tabel 3. Landskabsudviklingen og landmandstyper. Ændringer i omdriftsarealet er beregnet som procent af ejendommens omdriftsareal i 2008. Landskabsindekset udtrykker alle ændringer i alle væsentlige landskabselementer bortset fra den dyrkede mark, herunder vedvarende græs, skov, hegn, vandhuller mv. Jo højere indeks, jo flere/større forandringer.

Ejers beskæftigelse ¹		Ændring i omdriftsareal ² (%)	Landskabsforandringer /100 ha/år(1995/6-2008)		Landskabs indeks ⁵	
			Hegn meter i alt ⁴		Nye elementer	Fjernede elementer
Fuldtidslandmand	Hv ²	-0.1	15	2	0.16	0.04
	SO	0.5	51	68	0.27	0.26
	Sa	0.2	52	18	0.31	0.11
Deltidsmand	Hv	-2.4	38	13	0.51	0.07
	SO	-5.4	77	43	0.32	0.18
	Sa	-4.3	83	0	0.93	0.00
Fritidslandmand	Hv	-6.2	70	11	1.07	0.18
	SO	-17.2	64	27	0.94	0.30
	Sa	-4.4	79	14	0.95	0.23
Pensionist	Hv	-6.8	8	4	0.40	0.17
	SO	-12.6	20	22	0.38	0.22
	Sa	-2.9	32	9	0.32	0.21
Andre	Hv	0.3	0	0	0.07	0.04
	SO	-13.3	47	108	0.68	0.61
	Sa	0.0	25	0	0.50	0.00
Alle områder (Δ %) og i alt, ha	Hv	(-3.1) -215 ha	30	5	0.46	0.10
	SO	(-8.0) -214 ha	56	44	0.56	0.27
	Sa	(-1.9) -41 ha	58	13	0.55	0.16

1) Se tabel 1 for definitioner.

2) Hv= Hvorslev, SO= Sdr. Omme og Sa= Saltum.

3) Ændringerne omfatter arealer, der går fra omdrift til vedvarende græs, skov, juletræer og natur - og omvendt. Der er dog usikkerhed om, hvordan landmanden har opfattet opdyrkning af brakarealer, som i mange år har ligget uden for omdriften.

4) Omfatter både en-rækkede og fler-rækkede hegn.

5) Indekset er baseret på væsentlige forandringer i udyrkede landskabselementer (bortset fra landbrugsbygninger).

En detaljeret beskrivelse af indeksets konstruktion samt mere om projektet kan findes på www.multiland.dk